

ARTŪRAS JUDŽENTIS

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka

„Tėve mūsų“ Rytų Prūsijos lietuviškuose raštuose nuo Mažvydo iki Vilento

Anotacija. Straipsnyje, pradedant Baltramiejaus Vilento *Enchiridionu* (VE), filologiniu ir vertimo atžvilgiais nagrinėjami maldos „Tėve mūsų“ skelbiniai Rytų Prūsijos lietuviškuose raštuose. VE paskelbtą maldą palyginus su visais anksčiau pasirodžiusiais jos skelbiniais, nustatyta, kad ją Vilentas ne iš naujo vertė, o tik šiek tiek pagedavęs paėmė iš Martyno Mažvydo ir Baltramiejaus Vilento giesmyno *Giesmės krikščioniškos* II dalies (MŽG II) katekizmo, o čia ji buvo beveik be pakeitimų perkelta iš Mažvydo *Formos krikštymo* (MŽFK). Taip pat nagrinėjamas pastarajame veikle ir Mažvydo *Katekizme* (MŽK) paskelbtų maldos tekstų santykis.

Esminiai žodžiai: Martynas Mažvydas; Baltramiejus Vilentas; katekizmas; „Tėve mūsų“; vertimas.

Nagrinėjant Baltramiejaus Vilento *Enchiridioną* (ankstesni autoriaus tyrimai: DDĮ, TI), kilo maldos „Tėve mūsų“ kilmės klausimas. Jis ir paskatino pasidomėti ankstesniais lietuviškais šios maldos skelbiniais Rytų Prūsijoje ir jų tarpusavio ryšiais.

Maldą „Tėve mūsų“ Baltramiejus Vilentas paskelbė *Enchiridiono* trečioje dalyje, kurio spėjama pirmoji laida išėjo 1572 (Aleknavičienė 2009, 153), o iki mūsų dienas pasiekusioji antroji laida – 1579 metais. Jame ši malda su paaiškinimais eina tarp „Tikėjimo išpažinimo“ ir „Krikšto sakramento“, C3v(20),5–D2r(25),18.

Vokiško *Enchiridiono* originalo klausimą nagrinėjo Friedrichas Bechtelis (Bechtel 1882) ir Reinholdas Trautmannas. Pastarasis įrodė (Trautmann 1909, 230), kad Vilentas remėsi 1543 m. Leipcigo leidimu. Tačiau versdamas Vilentas pasinaudojo ir įvairiais lotyniškais bei vokiškais leidimais, o kelis kartus – ir Lutherio *Didžiojo katekizmo*. Trautmanno išvada nepaneigta iki šiol. Laikantis jo nuomonės, išeitų, kad ir maldą „Tėve mūsų“ Vilentas vertęs iš Lutherio *Mažojo katekizmo* 1543 metų Leipcigo laidos. Turint omenyje maldos paaiškinimus, kurių nėra jokiam ankstesniame lietuviškame maldos skelbinyje, tai visiškai galimas dalykas. Tačiau dėl pačios maldos teksto šia nuomone galima suabejoti.

Palyginęs poterių tekstus Vilento *Enchiridione* ir iš tradicijos Mažvydui priskiriamo giesmyno *Giesmės krikščioniškos* antrosios dalies (1570) pabaigoje esančiame maldynėlyje *Katekizmo prastas tekstas*, Zigmas Zinkevičius padarė išvadą, kad Vilento poteriai „tik vienu kitu rašybos mažmožiu skiriasi nuo poterių Mažvydo giesmyne, kurį, kaip minėta, Vilentas išleido ir, matyt, iš ten poterius persirašė“ (Zinkevičius 2000, 133). Tad, Zinkevičiaus nuomone, maldą „Tėve mūsų“ Vilentas „persirašė“ iš MŽG II.

Išnagrinėjęs Mažvydo raštų šaltinius, Gidas Michelinis teigia, kad MŽG II paskelbta malda yra „Perspausdinta iš „Forma Chrikstima“ (Michelini 2000, 649), o pastarojoje išspausdintą maldos tekstą gretina su MŽK, aiškiau jų santykio nenusakydamas (167).

Manyta, kad Mažvydas *Formą krikštijimo* vertė iš 1558 metais paskelbtų Bažnyčios nuostatų „Kirchen Ordnung“. MžFK originalą patikslino Christianas Stangas. 1976 metais jis paskelbė, kad „Tikrasis [MžFK] šaltinis nėra vokiškasis Kirchen Ordnung'as, bet atskiras skyriaus apie krikštijimą leidinys, pasirodęs 1559 m.“ (Stang 1976, 8).

Tai dar kartą, palyginęs tekstus, 2010 metais patvirtino ir pagrindė Pietras Umbertas Dini: „tikrasis Mažvydo *Formos Chrikštymo* vertimo originalas yra ne vokiškas *Kirchenordnung* (1558), bet atskiras jo skyriaus apie krikštijimą leidinys *Form der Tauff*, pasirodęs 1559 metais“ (Dini 2010, 80). Šį leidinį jis rado išlikusį Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve Berlyne.

Deja, šiame leidinyje maldos „Tėve mūsų“ nėra. Atitinkamoje vietoje parašyta: „Sprecht das Vater unfer / &č.“ FT B11(9),15. Vadinas, Mažvydas negalėjo pasinaudoti šiuo originalu ir turėjo verstis kitais šaltiniais.

Manoma, kad *Katekizme* paskelbtą maldą „Tėve mūsų“ Mažvydas vertė iš Jano Seklucjano *Katechismu text prosti* (1545), naudodamasis lotynišku Jodoco Willichio *Catechismi corpus* (1541). Verčiant atsižvelgta į Jano Maleckio poleminį traktatą *Defensio verae translationis...* (1547). Vertimo šaltinius nustatė Christianas Stangas (Stang 1976).

Siekiant nustatyti, ar maldą „Tėve mūsų“ Vilentas pats išsivertė iš Trautmanno nurodyto vokiško originalo, ar vis dėlto pasinaudojo koku nors anksčiau paskelbtu jos vertimu, šiame straipsnyje maldos tekstas lyginamas su visais žinomais anksčiau Rytų Prūsijoje paskelbtais jos variantais. Taip pat pateikiami vokiškas, lotyniškas ir lenkiškas maldos originalai, kuriais galėjo remtis vertėjai.

Iki VE maldos „Tėve mūsų“ tekstas Mažvydo raštuose buvo paskelbtas šešis kartus: *Katekizmo* trečioje dalyje MžK B4r(23),5–18 ir sueiliuotas prie *Katekizmo* pridėto giesmynėlio giesmėje „Oratio Dominica. Vater vnfer. Pateris.“ MžK C8r(48),17–D3r(53)24; *Formoje krikštymo* MžFK 13(105),6–19; Jono Bretkūno išleistame *Parafrazijoje* MžP 135,5–138,17; giesmyno II dalies giesmėje „Pateris giefmen fugulditas nūg Dactara Martina Luthera.“ MžG II 381,16–385,14 ir pabaigoje esančiame katekizme MžG II 586,17–587,12. Be to, jos pirmoji eilutė dedama ir prie kitų giesmių pavadinimų, kai reikia nurodyti giesmės melodiją.

Mažvydo *Parafrazio*, išversto apie 1558–1563 metus, o išleisto tik 1589 metais, t. y. jau po Vilento *Enchiridiono*, kalba tvarkyta Jono Bretkūno (Zinkevičius 1988, 50), tad jame paskelbtos maldos „Tėve mūsų“ atkarpos skelbiamos tik kaip papildoma lyginamoji medžiaga.

Volfenbiutelio postilėje, nurašytoje maždaug tuo metu, kai turėjo išeiti ir pirmasis VE leidimas, šios maldos ištisos, atrodo, nėra. Radau tik vieną jos teksto aprašymą, bet net penkis jo variantus: du sutrumpintus (WP 145v,12–13; WP 213v,7–8) ir tris visus (WP 132r,30–31; WP 206v,5–7; WP 215v,23–25).

Malda „Tėve mūsų“ pirmą kartą lietuviškai įrašyta ranka knygoje *Tractatus sacerdotalis*. Kaip mano tyrėjai (Lebedys et Palionis 1964, 132) – XVI a. pradžioje. Maldos įrašytojo šnektos ieškotina Dieveniškų – Trobų – Lazūnų ruože, o gal ir dar toliau į pietryčius (Zinkevičius 2000, 71). Jos teksto santykis su MžK šios maldos vertimu kol kas nėra nuodugnai ištirtas¹. Kadangi šis maldos vertimas priklauso Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės katalikų tradicijai, todėl šiame straipsnyje nenagrinėjamas.

Rašant straipsnį, pasinaudota Leipcigo universiteto skaitmenine biblioteka (Luther 1543), Frankfurto prie Maino universiteto elektronine duomenų baze TITUS (Mažvydas 2015), Bavarijos valstybinės bibliotekos Miunchene skaitmeniniais ištekliais (Willichius 1541) ir Lietuvių kalbos instituto Senųjų raštų duomenų baze (*Volfenbiutelio postilė* 1573). VE maldos tekstas

1 Lebedžio ir Palionio straipsnyje nurodytos tik kai kurios TSP ir MžK maldų kalbos bendrybės (Ambrasas 2006, 129–131).

ir MŽG antrosios dalies atitikmenys taip pat imti jau iš Lietuvių kalbos instituto Senųjų raštų duomenų bazės (Vilentas 1579; Mažvydas et Vilentas 1570). Pasinaudota ir Lietuvos MA Vrublevskių bibliotekos skaitmeniniais ištekliais (Seklucjan 1545).

Toliau papunkčiui atvirkštine chronologine tvarka (einant nuo vėlesniojo prie ankstesniųjų) pateikiami maldos „Tėve mūsų“ variantai, paskelbti Rytų Prūsijoje iki VE. Jie filologiškai ir vertimo atžvilgiu lyginami, daromi apibendrinimai.

Tiewe mufu kuris effi Dangui. VE C3v(20),8
 Vater vnfer / Der du // biſt jm Himel. LE 42,6–7
 Tiewe mufu kuris effi dangui. MŽG II Y5v(587),1
 Tewe mufu danguielis: MŽG II I7r(382),1
 Tiewe // mufu danguielis / MŽG II L7v(415),9–10
 Tiewe // mu= // fu Danguielis. MŽG II X3v(567),3–4
 O Diewe kurfs dan[g]ui effi / MŽG II X3v(567),6
 Diewas / mufu danguielu Tewas / MŽP K1r(135),18
 Tewe mufu / kuris effi dangui: MŽFK A7r(105),6–7
 Tewe mufu kuris effi // dangufu. MŽK B4r(23),5–6
 Oicže naſz / ktoris ieft // wniebie. SK (4),6–7
 Pater NOSTER, qui es in caelis. WCC A4r,15
 THiewe mufu Danguielis MŽK C8v(48),19
 Tiewe // mufu danguielis. MŽK D3v(54),2–3
 O Diewe kurfs dangui efsi / MŽK D3v(54),5

Matyti dvi šio išplėstinio kreipinio vertimo strategijos. Viena, kurią galima pavadinti oficialiąja, prasideda dar TSP vertime ir eina nuo MŽK trečiosios dalies per MŽFK, MŽG II maldynėlių iki VE. Jos būdingasis bruožas – veiksnį nusakantis šalutinis pažymimasis sakinytis. Kita vertimo strategija, kurią galima pavadinti neoficialiąja, nuo MŽK giesmynėlio pateko į MŽG II: joje vietoj šalutinio sakinio eina postpozicinis pažyminys – vienų vadinamas vietininkiniu būdvardžiu, kitų – kontaminacine forma – *dungujesis*. Kita vertimų ypatybė, leidžianti aiškiai skirti senesnius pirmosios strategijos vertimus nuo naujesniųjų, yra žodžio *dangus* vienaskaitos arba daugiskaitos vietininkas. Pastarasis vartojamas MŽK. Nuo MŽ FK einančią vertimo liniją, kai daugiskaitos vietininkas keičiamas vienaskaita (plg. Zinkevičius 2000, 64), užbaigia VE. Beje, daugiskaita būdinga lotyniškam originalui, o vienaskaita – lenkiškam ir vokiškam.

Dėmesį patraukia antrajai vertimo strategijai priklausantis MŽP vertimas su lytimi *dangujesu*, turinčia ir vienaskaitos, ir daugiskaitos vietininko galūnes. Jeigu tai ne kokios spaustuvės klaida, tai, manyčiau, tokia ne visai aiški, bet skaidrios darybos forma liudija apie senovinę, iš vartosenos jau išeinančią lytį.

Schwenskifi wardas tawa. VE C3v(20),17
 Geheiliget werde // dein Name. LE 43,2–3
 Schwenkifi wardas tawa. MŽG II Y5v(587),2
 Schwefkes Pone tawa war= // das: MŽG II I7v(383),1–2
 Schwenkifi wardas tawa: MŽFK A7r(105),8
 Schwefkiele wardas tawa. MŽK B4r(23),7
 Święcz fię ijmię thwe. SK (4),8
 Sanctificetur nomen tuum. WCC A4r,16
 Schwefkies mufump tawa wardas / MŽK D1v(50),8

Šio pirmojo maldos linkėjimo ar pageidavimo vertimai visų pirma skiriasi žodžių tvarka. Vienuose, oficialiuosiuose, savybinis įvardis eina po daiktavardžio, o kituose – prieš jį. Pirmoji žodžių tvarka atitinka frazės toninę sandarą (Ambrazas 2006, 98; kitaip – Zinkevičius 2000, 65). Ji atitinka lotynišką ir lenkišką originalus ir yra priešinga vokiškam originalui.

Be to, lietuvių kalbos savybinio įvardžio kilmininkas yra artimas lenkiškam originalui ir skiriasi nuo lotynų bei vokiečių kalbų derinamosios įvardžio formos.

Vertimuose varijuoja ir tarminės sangražinio veiksmožodžio formos – žemaitiška *švęskes(e)* MžK bei MžG II I7v(383),1–2 ir aukštaitiška *švęskisi* MžFK, MžG II Y5v(587),2 ir VE (Stang 1976, 126).

Ateik Karalifta tawa. VE C4r(21),14

Dein Reich kome. LE 44,9

Ateik karalifta tawa. MžG II Y5v(587),3

Ateik tawa karalifta: MžG II I7v(383),8

Melfkem priegtam / idant io ka= // raliſta ateitu / MžP K1v(136),14–15

Ateik karalifte tawa. MžK B4r(23),8

Ateik karalifta tawa: MžFK A7r(105),9

Przić kroleſtwo thwe. SK (4),10

Adveniat regnum tuum. WCC A4r,17

Ateik tawa karalifte / MžK D1v(50),14

Nelietuviška frazė *ateik karalystė*, Zinkevičiaus nuomone, remiasi lenkų kalba (Zinkevičius 2000, 65); tačiau lygiai taip pat ji galėjo būti išversta ir iš vokiško originalo.

Vertimai skiriasi žodžių tvarka: savybinio įvardžio kilmininkas prieš daiktavardį eina MžK giesmynėlyje, MžP ir MžG II I7v(383),8, o po daiktavardžio – visur kitur. Dėl žodžių tvarkos Trautmannas nurodo lotyniškus „Pi“ ir Sauromano vertimus: „(Ad)veniat regnum tuum“ (Trautmann 1909, 474).

Be to, vertimai aiškiai skyla į senesnius ir naujesnius pagal daiktavardžio *karalystė / karalysta* kamiengalį: MžK vartojama forma *karalystė*, o MžFK ir vėliau – *karalysta*.

Buk walia tawa kaip Dangui // taip ir Szeme. VE C4v(22),4–5

Dein wille gefchehe // // Wie im Himel / alfo auch // auff Erden. LE 45,9–11

Būk wa= // lia tawa / kaip dangui taip ir Beme. MžG II Y5v(587),3–4

Būk tawa wala ant ambaus: // Kaip Bemei taip ir ant dangaus: MžG II I7v(383)14–15

Buk walia // tawa / kaip dangui taip ir Bemæ: MžFK A7r(105),9–10

Buki tawa walia kaip daſgui taip // ir Bemeie. MžK B4r(23),9–10

Bąc wola thwa / iako // wniebie / tak / ij naſzemij. SK (4),11–12

Fiat voluntas tua, ficut in cœlo & in // terra. WCC A4v,1–2

Buk tawa walia weſch[pa]te // Szeme ir daſgaus karalifte / MžK D2r(51),7–8

Visiems vertimams būdinga frazė *būki valia*, Zinkevičiaus nuomone, radosi dėl lenkų kalbos poveikio (Trautmann 1909, 65–66), nors neatmestinas ir lotyniškų originalų poveikis.

Vertimai skiriasi daiktavardinės frazės žodžių tvarka: savybinio įvardžio kilmininkas eina prieš daiktavardį MžK ir MžG II I7v(383)14–15, o po daiktavardžio – MžFK, MžG II Y5v(587),3–4 ir VE. Pirmoji tvarka atitinka vokišką originalą, o antroji – lotynišką ir lenkišką.

Šiek tiek varijuoja ir žodžio *žemė* vienaskaitos vietininko forma: MžK poteriuose ji visa – *žemėje*, MžG II I7v(383)14–15 numestas galūnės balsis – *žemėj*, o visur kitur dar labiau sutrumpėjusi – *žemė*.

Dalelytė *ir* prieš daiktavardį vartojama nuo MžK poterių, nors giesmynėlyje jos dar nėra.

MžG II I7v(383)14–15 variante vietoj vietininko formos *danguj* pavartota prielinksninė konstrukcija *ant dangaus* – tai naujas vertimo reiškiny.

Dūna mufu wifū dienu dūdi mu= // mus fchę diena. VE C4v(22),20–21
 Vnfer teglich Brod // gib vns heute. LE 47,1–2
 Dūna mufū wifū dienu dū= // di mumus fchę diena. MžG II Y5v(587),5–6
 Dūk mums nu dienifka dūna: MžG II I8r(384)1
 Melkēm taipaiegi / idant mumus // rocžitū dūna mufu wifū dienu dū= // ti / MžP K2r(137),8–10
 Dūna mufu wifū dienu dudi // mumus fchę diena: MžFK A7r(105),11–12
 Dona mufu wyffudienū dodī mumus // nu. MžK B4r(23),11–12
 Chleba nażzego powżzed= // niego / daij nam dżif. SK (4),13–14
 Panem noftrum quottidianū da no- // bis hodie. WCC A4v,3–4
 Dok mums donas wifū dienu / MžK D2r(51),13

Beveik visi šio prašymo vertimai į pirmąją vietą iškelia tiesioginį papildinį – *duoną mūsų*. Dalies kilmininkas pavartotas tik MžK giesmės vertime, kur šis daiktavardis eina trečiojo vietoje.

Pažyminys *visų dienų* atitinka lotynų *quotidianum* arba lenkų *powszedny*, o būdvardis *dieniškias* yra veikiau vokiečių *täglich* atitikmuo. Pastarasis vartojamas MžG antroje dalyje. Būtent jis, atrodo, buvo būdingas Vilento šnekai. Pirmąjį vertimo variantą Zinkevičius sieja su s. vok. *emmszig (emsig)* (Zinkevičius 2000, 17, 33), jis esąs senesnis.

Veiksmažodžio liepiamosios nuosakos lytis su *-ki-* pakeista lytimi be šios priesagos *duodi* jau MžK poteriuose. Be MžK giesmės, pirmoji lytis dar pavartota MžG II I8r(384)1 vertime.

Įvairuoja ir lotynų *hodie*, lenkų *dziś* arba vokiečių *heute* vertimas: *nū* arba *šia dieną*. Pirmasis yra senesnis (Zinkevičius 2000, 33), jis vartojamas MžK poteriuose ir MžG II I8r(384)1. Antrasis pasirodo MžFK, vartojamas MžG II Y5v(587),5–6 vertime ir VE.

Ir atleid mumus mufu kaltes / // kaip ir mes atleidžem mufu kaltiemus. VE D1r(23),17–18
 Vnd verlaſſe vns // vnfer ſchulde / Als wir // verlaſſen vnfern ſchul= // digern. LE 48,11–14
 Ir atleid // mumus mufu kaltes / kaip ir mes // atleidžem mufu kaltemus. MžG II Y5v(587),6–8
 Wifas kaltes tu mufu at= // leifk: [...] Kaip ir mes mufu kaltiemus: MžG II I8r(384)7–9
 Melkēm potam idant mumus // mufu kaltes atleifū / kaip ir mes mu= // fu kaltiemus atleidžem / MžP K2r(137),14–16
 Ir atleid mu= // mus mufu kaltes / kaip ir mes at= // leidžem mufu kaltiemus: MžFK A7r(105),12–14
 Ir atleid mumus mufu kaltibes, kaip // mes atleidem mufu kaltimus. MžK B4r(23),13–14
 Oduć nam winij nażze / // iako ij mij odućczamij // wijnowadcżom nażzim. SK (4),15–17
 Et remitte nobis debita nostra, sicut // & nos remittimus debitorib. noftris. WCC A4v,5–6
 Atleid mums mufu kaltibes / MžK D2v(52),1
 ijr athlaijſki mvmvf mvfū kalthef // kaijp ijr mef athlyaijdżame mvfū kalczijemvf TSP 4–5
 Atleifk mu=||mis mufū kaltibes φ WP 145v,12–13
 atleifk||mumis mufū kaltibes φ WP 213v,7–8
 atleifk mums mufū kaltibes, ||kaijp ir mes atleidziame ſawems kaltems WP 132r,30–31
 Atleifk mumis ||mufū kaltibes, kaip ir meſ atleidziam ſawe=||mus kaltemus φ WP 206v,5–7

Šio prašymo vertimuose taip pat įvairuoja veiksmažodžio liepiamosios nuosakos formos: su priesaga *-ki-* ir be jos. Pirmoji vartojama MžG II I8r(384)7–9, o antrosios – MžK, MžFK, MžG II maldynėlyje ir VE.

Senovinė naudininko forma *mumus* maldoje įsitvirtino nuo pat pirmojo jos pavartojimo MžK. Tik šio katekizmo giesmėje pavartota naujesnė lytis *mums*.

MžK vartotas formas *kaltybės* nuo MžFK pakeitė forma *kaltės*.

Dalelytė *ir* po jungtuko *kaijp* taip pat nuosekliai perimama nuo MžFK vertimo. Beje, šios dalelytės atitikmens nėra LE, tačiau yra lotyniškame ir lenkiškame originaluose.

Nuo MžFK buvo atsisakyta žemaitiškų formų *atleidem, kaltimus* (Zinkevičius 2000, 126).

Ir newed mus ing pagundima. VE D1v(24),9
 Und fûre vns nicht // in verfuchung. LE 50,1–2
 Ir // ne wed mus ing pagundima. MžG II Y5v(587),8–9
 Ing pagundima mus newefk / MžG II I8r(384)13
 Melfkem prieg tam / idant mus // neweftu ing pagundima / MžP K2v(138),1–2
 Ir ne // wedi mus ing pagundinima: MžFK A7r(105),14–15
 Newed mus ingi pagundima. MžK B4r(23),16
 Niewodz naf wpokufij. SK (4),18
 Et ne nos inducas in tentationem. WCC A4v,7
 Newefk mus ig pagundima / MžK D2v(52),19

Diskurso žymeklis *ir* prašymo pradžioje įsitvirtinęs nuo MžFK, greičiausiai perimtas iš lotyniško arba vokiško (labiau tikėtina) originalo.

Veiksmazodžio liepiamosios nuosakos forma *neveski* vartojama MžK giesmėje, MžG II I8r(384)13 ji sutrumpėjusi, o kitur vartojama lytis (*ne*)ved(*i*).

Galininkas po neigiamo veiksmazodžio turbūt dėl vokiečių kalbos poveikio vartojamas visuose Rytų Prūsijos raštuose.

MžK maldos ilgąją prielinksnio formą *ingi* nuo MžFK pakeitė trumpoji *ing*. Pastaroji vartojama ir MžK giesmėje.

Žodis *pagundymas*, vartojamas visuose vertimuose, MžFK dar ir priesagėtas – *pagundinimas*.

Visa sakinio sandara nebūdinga lietuvių kalbai. Ji atitinka vokišką originalą. Zinkevičius joje įžvelgia lenkų kalbos poveikį (Zinkevičius 2000, 66).

Bet gelb mus nūg pikta. VE D1v(24),21
 Sondern erlôfe vns // von dem ubel. LE 51,2–3
 Bet gelb mus nūg wiffa pikta. Ta= // wa nes ira karalifta ir ftiptibe ir // garba ant ambiu ambia / MžG II Y5v(587),10–12
 Gelbek mus nūg wiffa pikta: MžG II I8v(385),3
 Ant gala melfkem / idant mus // rocztu gielbeti / nūg wiffo pikto / MžP K2v(138),7–8
 Bet gelbek mus nūg wiffa pikta.
 Tawa nes ira karalifta / ir ftipti= // be / ir garba ant ambu amba / MžFK A7r(105),16–18
 Denn dein ist das Reich / und die Krafft / und die Herrlichkeit in ewigkeit Luth, Bibl. Mt 6,13 (Mi 167)
 Quia tuum est regnum, et potestas et gloria in saecula Mi 167
 Bet gielbek mus nogi wyfa pikta. MžK B4r(23),17
 Ale naf wijbaw odwŹze= // go Źlego. SK (5),1–2
 Sed libera nos a malo, quia tuum est // regnum & potentia & gloria in saecu- // la saeculorum Amen.
 WCC A4v,8–10
 Gielbek mus nog wifa pikta / MžK D3r(53),7

Lytis *gelb* MžG II ir VE pakeitė ankstesnę *gelbek*.

Senąją ilgesnę prielinksnio formą *nuogi* MžFK ir vėlesniuose raštuose pakeitė trumpoji *nuog*. Beje, ji jau vartota MžK giesmėje.

Tik VE, greičiausiai dėl LE poveikio, nebeliko kvantifikatoriaus *visas*, kurį Zinkevičius spėja buvus ankstyvųjų lenkiškų arba vokiškų vertimų sekiniu (Zinkevičius 2000, 34).

MžFK ir MžG II maldos pabaigoje pridėtas pagerbiamasis žodis (doksologija), būdingas protestantams. VE jo neliko.

Amen. VE D_{2r}(25),9

Amen. LE 52,1

Amen. MžG II Y_{5v}(587),12

Amen taip ftofis ifchtiefos: MžG II I_{8v}(385)9

Amen. MžFK A_{7r}(105),19

Amen. MžK B_{4r}(23),18

Apibendrinimas

1. Vilento maldos „Tėve mūsų“ tekstas nuo MžG II pateiktojo skiriasi šiais dalykais: nosinio balsių tarimo nežymėjimu, garso [ɛ] perteikimu, pataisyta žodžio *būk* rašyba, polinkiu daiktavardžius rašyti didžiąja raide, neiginio *ne* rašymu kartu su veiksmažodžiu ir paskutiniame prašyme praleistu kiekybę nusakančiu žodžiu *visas*. Tai smulkmenos, kurios leidžia abu variantus laikyti vienu ir tuo pačiu, Vilento kiek paredaguotu, tekstu. Atrodo, kad Zinkevičius buvo teisus, teigdamas, kad Vilentas poterius persirašė iš Mažvydo giesmyno maldynėlio (Zinkevičius 2000, 133).

Tačiau MžG II tekstas nuo pateiktojo MžFK skiriasi neką daugiau: balsio [ɛ] rašyba (<e> keista <ie>), balsio [ie] perteikimu (<ie> keista <e>), ištaisyta žodžio *duodi* rašyba, tačiau suklęsta rašant *būk*, sutrumpinta veiksmažodžio lytis *ne vedi*, *pagundinimą* pakeistas į *pagundymą*, *gelbėk* į *gelb*. Tai taip pat tik redakciniai taisymai.

Tokiu atveju savaime kyla klausimas: o gal Vilentas maldos tekstą paėmė tiesiai iš MžFK? Tekstų skirtumų yra: nosinio balsių tarimo nežymėjimas, garso [ɛ] perteikimas, veiksmažodžio *duodi* rašyba, polinkis daiktavardžius rašyti didžiąja raide, neiginio *ne* rašymas kartu su veiksmažodžiu, paskutiniame maldos prašyme praleistas kiekybę nusakantis žodis *visas*, sutrumpinta veiksmažodžio lytis *ne vedi*, *pagundinimą* pakeistas į *pagundymą*, *gelbėk* į *gelb*. Skirtumų daugiau ir kai kurie jų esmingesni, negu VE ir MžG II maldos variantų. Tad vis dėlto greičiausiai maldą Vilentas perrašė iš giesmyno maldynėlio.

Ir vis dėlto visi trys maldos variantai yra labai artimi, jie laikytini vienu ir to paties vertimo, paskelbto 1559 metais MžFK, redakcijomis.

2. MžFK vertimas nuo MžK paskelbtojo skiriasi kiek daugiau. Skirtumus būtų galima apibendrinti taip:

- rašybos ([uo] MžK perteikiamas raide <o>, o MžFK – <ũ> (kartą suklydus ? – <u>), MžFK būdingos priebalsių geminatos);
- fonetikos (žemaitiška neafrikatė lytis MžK *atleidem* > aukštaitiška afrikatė MžFK *atleidžiam*) ir žodžių galūnių trumpinimo (būdingo Rytų Prūsijos aukštaičių tarmei: MžK *būki* > MžFK *būk*, MžK *ingi* > MžFK *ing*, MžK *nuogi* > MžFK *nuog* ir fonetinis-morfologinis keitimas MžK *žemeje* > MžFK *žemė*; nors yra ir priešingas atvejis: MžK *neved* > MžFK *ne vedi*);
- morfologijos (MžK vartojama daugiskaita *dangusu*, o MžFK – vienaskaita *dangui* (sutampanti su lenkišku ir vokišku originalais), MžK *karalyste* > MžFK *karalysta*; MžK *kaltrybes* > MžFK *kaltės* (dvi pastarosios ypatybės yra tarminio pobūdžio); MžK *pagundymą* > MžFK *pagundinimą*; MžK *švėskese* > MžFK *švenskisi*; vns. naud. MžK *kaltimus* > MžFK *kaltiemus*);
- žodyno (pakeistas žodis MžK *nū* > MžFK *šią dieną* (tarminio pobūdžio keitimas) ir įterptos diskurso dalelytės *ir* (vienu atveju – kaip vokiškame originale; kitu atveju – kaip lotyniškame ir vokiškame tekstuose));

- e) žodžių tvarkos (MžK *tavo valia* > MžFK *valia tavo*, keitimui galėjo turėti įtakos lotyniškas ir lenkiškas, bet ne vokiškas tekstai).

Šių skirtumų pakanka, kad MžFK paskelbtą šios maldos vertimą laikytume nauja MžK vertimo redakcija. Vis dėlto ji greičiausiai nėra naujas maldos vertimas. Tai rodytų šie dalykai: visų pirma, perimta daugelis terminų (*kaltė, kaltieji, pagundymas, pikta*), apibūdinimai (*duona visų dienų, tėve, kuris esi danguose arba danguj*), ištiesi posakiai (*švęskis vardas tavo, būk valia tavo, vesti į pagundymą*). Daugeliu atvejų perimta ir ankstesnė žodžių tvarka.

3. Kodėl MžFK „Tėve mūsų“ maldos vertimas iš naujo tvarkytas? Todėl, kad atnaujinus vienos maldos vertimą (*Credo*), reikėjo atnaujinti ir kitą. Kadangi *Credo* vertimas buvo atnaujintas pagal vokišką maldos tekstą, tai būtų nuoseklu spėti, kad ir *Pater noster* tekstą norėta atnaujinti taip pat pagal jį. Tačiau kadangi jo leidinyje *Form der Tauff*, iš kurio versta MžFK, šios maldos nebuvo (tai neminima Stango straipsnyje), ankstesnį savo vertimą Mažvydas tvarkė pagal Rytų Prūsijos lietuvių kalbą (vakarų aukštaičių tarmę).

4. Taigi, Mažosios Lietuvos lietuviškuose raštuose iki VE paskelbtos dvi maldos „Tėve mūsų“ vieno ir to paties vertimo redakcijos (neskaičiuojant WP esančių šios maldos trupinių): MžK (1547) ir MžFK (1559). VE paskelbta ir Rytų Prūsijos lietuviškuose raštuose įsitvirtino šiek tiek pataisyta jos antroji redakcija.

SANTRUMPOS

- DDJ – Judžentis, Artūras. 2020. „Baltramiejaus Vilento *Enchiridionas* (¹iki 1572, ²1579): dešimt Dievo įsakyimų“. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka* 9:13–34.
- LE – Luther, Martin. *Enchiridion*, žr. šaltinių sąrašą.
- Mi – *Kirchen Ordnung*, d. 2, 1558, p. 2a–10b. Tekstas pateikiamas iš knygos: Michelini, Guido. *Martyno Mažvydo raštai ir jų šaltiniai*, žr. literatūros sąrašą.
- MžG II – Mažvydas, Martynas et Baltramiejus Vilentas. *Giesmės krikščioniškos*, II dalis, žr. šaltinių sąrašą.
- MžK – Mažvydas, Martynas. *Catechismus*, žr. šaltinių sąrašą.
- SK – Seklucjan, Jan. *Katechizmu tekst prosty dla prostego ludu*, žr. šaltinių sąrašą.
- TI – Judžentis, Artūras. 2021. „Baltramiejaus Vilento *Enchiridionas* (¹iki 1572, ²1579): Tikėjimo išpažinimas“. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka* 10:46–55.
- VE – Vilentas, Baltramiejus. *Enchiridionas*, žr. šaltinių sąrašą.
- WCC – Willichius, Iodocus. *Cathechismi corpus*, žr. šaltinių sąrašą.
- WP – *Volfenbiutelio postilė*, žr. šaltinių sąrašą.

ŠALTINIAI

- Breviarium secundum usum Insignis Ecclesiae Halberstadensis*. 1515. Nurimbergae. Panaudotas Parnos valstybinės bibliotekos egzempliorius. Signatūra B 8 1633. Cituojama iš knygos: Michelini 2000.
- Luther, Martin. 1543. *ENCHIRIDION. Der kleine Catechismus: Fur die gemeine Pfarherr vnd Prediger*. D. Mart. Luther. Leipzig. [Kn. gale:] Gedruckt zu Leipzig durch Valentin Babst in der Ritterstrassen. https://histbest.ub.uni-leipzig.de/receive/UBLHistBestCbu_cbu_00000560.
- Mažvydas, Martynas. 2015. *Catechismus*. On the basis of the original edition prepared for the SLIEKKAS Project by Diego Ardoino, Jolanta Gelumbeckaitė, Frankfurt a/M 2013, 2015; TITUS version by Jost Gippert, Frankfurt a/M, 5.12.2013 / 6.5.2015. <http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etcs/balt/lit/mazvkat/mazvkt.htm>.
- Mažvydas, Martynas et Baltramiejus Vilentas. 1570. *Giesmės krikščioniškos*. Originalo saugojimo vieta nežinoma. Elektroninių dokumentų rengėjai: tekstą rengė dr. Ona Aleknavičienė, dr. Mindaugas Šinkūnas, kon-

- kordancijos rengė dr. Ona Aleknavičienė, dr. Mindaugas Šinkūnas, Vytautas Zinkevičius. Recenzentai: dr. Liucija Citavičiūtė, habil. dr. Christiane Schiller. Elektroninių dokumentų rengimo metai: 2020. Rėmė: Lietuvos Respublikos Vyriausybės kanceliarija (sutarties Nr. LRVK-124/20/SK-16). <http://seniejirastai.lki.lt/db.php?source=86>.
- Seklucjan, Jan. 1545. *Katechizmu tekst prosti dla prostego ludu*. W Królewczu: w drukarni Jana Weynreicha. LMAVB RSS L-16/61/4.
- Vilentas, Baltramiejus. 1579. *Enchiridionas*. Originalas saugomas Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve Berlyne. Signatūra: XX. HA, StUB Kgb. 54. Elektroninių dokumentų rengėjai: tekstą rengė dr. Ona Aleknavičienė, konkordancijas rengė dr. Ona Aleknavičienė, dr. Mindaugas Šinkūnas, Vytautas Zinkevičius. Recenzentai: dr. Liucija Citavičiūtė, habil. dr. Christiane Schiller. Elektroninių dokumentų rengimo metai: 2020. Rėmė: Lietuvos Respublikos Vyriausybės kanceliarija (sutarties Nr. LRVK-124/20/SK-16). <http://seniejirastai.lki.lt/db.php?source=87>.
- Willichius, Iodocus. 1541. *Catechismi Corpvs: An. M. D. XLI*. Francofordiae: Hannaw. Bavarijos valstybinė biblioteka, Miunchenas. <https://books.google.lt/books?id=T4tSAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=lt#v=onepage&q&f=true>.
- Volfenbiutelio postilė*. 1573. Originalas saugomas Hercogo Augusto bibliotekoje Wolfenbüttelyje. Signatūra: Cod. Guelf. 11. 2 Aug. 2°. Elektroninių dokumentų rengėjai: tekstą rengė habil. dr. Jolanta Gelumbeckaitė; konkordancijas rengė habil. dr. Jolanta Gelumbeckaitė, Vytautas Zinkevičius. Recenzentai: doc. dr. Sigitas Narbutas, dr. Mindaugas Strockis. Elektroninių dokumentų rengimo metai: 2007–2008. Rėmė: Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas. <http://seniejirastai.lki.lt/db.php?source=37>.

LITERATŪRA

- Aleknavičienė, Ona. 2009. „Pirmasis Baltramiejaus Vilento *Enchiridiono* leidimas: *terminus ad quem* – 1572-iejį“. *Archivum Lithuanicum* 11:121–158.
- Ambrazas, Vytautas. 2006. *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Bechtel, Friedrich. 1882. „Einleitung“. In *Litauische und Lettische Drucke des 16. Jahrhunderts*. Herausgegeben von Adalbert Bezzenberger. Heft 3, *Bartholomäus Willent's litauische Uebersetzung des Luther'schen Enchiridions und der Episteln und Evangelien, nebst den Varianten der von Lazarus Sengstock besorgten Ausgabe dieser Schriften*, I–CXLI. Göttingen: Robert Peppmüller.
- Dini, Pietro Umberto. 2010. „Martyno Mažvydo *Formos Chrikštymo* (1559) vertimo originalas – *Form der Tauff* (1559)“. *Archivum Lithuanicum* 12:71–82.
- Lebedys, Jurgis et Jonas Palionis. 1964. „Seniausias lietuviškas rankraštinis tekstas“. *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai* 3:109–135.
- Michelini, Guido. 2000. *Martyno Mažvydo raštai ir jų šaltiniai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Stang, Christian. 1976. „Dėl M. Mažvydo „Formos Chrikstima“ šaltinio“. *Baltistica* 12 (1): 7–8.
- Trautmann, Reinhold. 1909. „Die Quellen der drei altpreussischen Katechismen und des Enchiridions der Bartholomäus Willent“. *Altpreussische Monatsschrift* 46:217–231, 465–479.
- Zinkevičius, Zigmas. 1988. *Lietuvių kalbos istorija*. T. 3, Senųjų raštų kalba. Vilnius: Mokslo.
- Zinkevičius, Zigmas. 2000. *Lietuvių poteriai: Kalbos mokslo studija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

ARTŪRAS JUDŽENTIS

The Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of the Sciences

“Pater noster” in East Prussian Lithuanian Writings from Mažvydas to Vilentas

Summary

This paper looks at the origins of the Lithuanian prayer “Pater noster” in the *Enchiridion* by Baltramiejus Vilentas (¹before 1572, ²1579). To fulfil this task, the prayer is compared with all its variants that have previously appeared in East Prussia.

The article reveals that Vilentas did not retranslate it, but took it from the hymnal *Giesmės krikščioniškos*, part II, of Martynas Mažvydas and Baltramiejus Vilentas, to which it was transferred, almost unchanged, from the *Forma krikštymo* of Martynas Mažvydas.

The relationship between the prayer texts, published in the previous work and the Mažvydas’ *Catechism* is also examined. The author is of the opinion that the text in *Forma krikštymo* is not a new translation, but only a new version of the previous text, edited according to the language of the western Aukštaitians of that time.

The relationship between the prayer texts, published in the previous work and the Mažvydas Catechism is also examined. The author is of the opinion that the text in *Forma krikštymo* is not a new translation, but only a new version of the previous text, edited according to the language of the western Aukštaitians of that time.

A classification of the versions of the prayer is given at the end of the article.

Keywords: Martynas Mažvydas; Baltramiejus Vilentas; catechism; prayer; translation.

Įteikta 2022 m. gegužę